

зі складністю оволодіння оптимальною стратегією реагування, яка потребує тривалої терапевтичної дії, доцільно на перших етапах терапії пом'якшувати патогенну дію емоційного стресу за допомогою психофармакологічних засобів, що підвищують адаптаційні можливості нервової системи.

У випадку «психопатологічного» варіанта важливим елементом терапії є диференційована психофармакотерапія.

При організації системи психотерапії осіб з психосоматичними розладами і захворюваннями повинні враховуватись особливості організації лікувального процесу, залежно від місця його проведення.

У комплексі психотерапевтичної корекції необхідно застосовувати методи, що базуються на переконанні, груповій раціональній, непрямій психотерапії, навіюванні і самонавіюванні, методи психічної саморегуляції в різних модифікаціях, комбінаціях і варіантах.

ВИСНОВКИ

Констатовано, що жодна із розроблених теорій не може бути основоположною, оскільки не дозволяє достовірно пояснити всі ланки етіології і патогенезу психосоматичних захворювань. Для пояснення механізму формування психосоматичної патології надзвичайно важливим є пошук нових психофізіологічних та психологічних факторів патогенезу.

Робота в цьому напрямку диктується передусім прогресуючою кількістю випадків захворюваності на психосоматичні недуги, невисокою ефективністю традиційного лікування, низькою якістю життя пацієнтів, а також необхідністю впровадження високоєфективних методик етіопатогенетичної психотерапії психосоматичних розладів.

Проблема психосоматичних співвідношень досі залишається дискусійною. Інтерпретація діапазону розладів психічної і соматичної сфери та їх пропорції в межах категорії психосоматичних захворювань, що займають центральне місце, залишається мінливою. Низка клінічних аспектів цих захворювань є складною невирішеною проблемою.

Сучасна психосоматична медицина як наука потребує комплексного вирішення питань, що пов'язані з механізмами виникнення психосоматичних розладів, методами досліджень, а також наданням ефективної психологічної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александер Ф. Психосоматическая медицина. Принципы и практическое применение ; пер. с англ. С. Могилевский / Ф. Александер. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 352 с.
2. Ананьев В.А. Психологическая адаптация и компенсация при заболевании внутренних органов : автореф. дисс. на соискание научн. степени...д-ра психол. наук : спец. 19.00.04 «Медицинская психология» / В.А. Ананьев. – СПб., 1998. – 366 с.
3. Губачев Ю.М. Клинико-физиологические основы психосоматических соотношений / Ю.М. Губачев, Е.М. Стамбровский. – Л. : Медицина, 1981. – 298 с.
4. Курцин И.Т. Теоретические основы психосоматической медицины / И.Т. Курцин. – СПб. : Речь, 1993. – 336 с.
5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К. : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
6. Международная классификация болезней (10-й пересмотр). Классификация психических и поведенческих расстройств (Клинические описания и указания по диагностике). – Всемирная организация здравоохранения. – СПб., 1994. – 300 с.
7. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия ; пер. с нем. / Н. Пезешкиан. – М. : Медицина, 1996. – 464 с.
8. Смуглевич А.Б. Психосоматические расстройства / А.Б. Смуглевич // Социальная и клиническая психиатрия. – 1997. – №1. – С. 38–45.
9. Brautigam, W. Психосоматическая медицина / W. Brautigam, P. Christian, M. Rad. – М., 1999. – 376 с.
10. Dunbar, F. Emotions and bodily Changes / F. Dunbar. – New York, 1954. – 1192 p.
11. Freyberger, H. Supportive psychotherapeutic techniques in primary and secondary alexithymia / H. Freyberger // Psychother. Psychosom. – 1977. – № 28. – 342 p.
12. Fridman, M. Type A Behavior / M. Fridman, R. Rosenman. – New York, 1974. – 267 p.
13. Holmes, T.H. The Social Readjustment Rating Skale / T.H. Holmes, R.H. Rahe // Jurnal of Psychosomatic Research. – 1967. – №11. – P. 213–218.
14. Sifnoes, P.E. Psychotherapies for psychosomatic and alexithymic patients / P.E. Sifnoes // Psychother. Psychosom. – 1983. – №40. – P. 1–4, 66–73.
15. Taylor, G.J. Psychosomatic medicine and contemporary psychoanalysis / G.J. Taylor. – Madison : Connecticut Int Univer Press, 1987. – 354 p.

УДК 159.947:159.942 - 053.6

ИНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ В ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ВІД ПІДЛІТКОВОГО ДО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Н.Л. Шевякова

аспірант кафедри загальної та практичної психології Інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

У статті наводяться результати емпіричного дослідження структури взаємозв'язків параметрів емоційно-вольової регуляції з індивідуально-особистісними якостями в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацькому віку. Розкривається роль особистісних детермінант, що обумовлюють розвиток і функціонування емоційно-вольової регуляції в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацькому віку.

Ключові слова: воля, вольова регуляція, емоції, емоційна регуляція, саморегуляція, емоційно-вольова регуляція.

В статті приводяться результати емпіричного дослідження структури взаємозв'язей параметрів емоційно-вольової регуляції з індивідуально-личностними якостями в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку. Розкривається роль личностних детермінант, обумовлюючих розвиток і функціонування емоційно-вольової регуляції в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

Ключові слова: воля, вольова регуляція, емоції, емоційна регуляція, саморегуляція, емоційно-вольова регуляція.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розширення прикладної тематики психологічних досліджень пошуку комплексних індивідуально-особистісних властивостей особистості, які прогностичні для оптимізації функціонування регуляторних процесів і які забезпечують успішність людини в різних сферах діяльності.

Воля, емоції об'єктивно займають центральне місце в системі регуляції діяльності та поведінки людини. Розвиток емоційно-вольової регуляції є передумовою продуктивних аспектів діяльності людини, опосередковуючи вплив особистісних властивостей на її поведінку (А.В. Биков [3], Л.І. Божович [2], В.А. Іванников [6]).

Особливої актуальності ці завдання набувають в старшому підлітковому віці у зв'язку з інтенсивним дорослішанням, становленням особистості. Разом із тим, цей період сповнений кризових протиріч, які визначають вибір підлітком відповідних стратегій поведінки й діяльності. При цьому зазначено явне протиріччя між досить ґрунтовною розробкою теорії регуляторних процесів та відсутністю достатньої кількості практико орієнтованих і прикладних досліджень цього явища.

Обмеженість наукової інформації про те, які особистісні ресурси обумовлюють функціонування емоційно-вольової регуляції, знаходиться в протиріччі з необхідністю їх врахування як для розробки теоретичних проблем психології, так і, перш за все, для вирішення прикладних завдань: психодіагностики, психокорекції, консультування, прогнозування подальшого розвитку особистості.

Мета дослідження: розкрити роль особистісних детермінант розвитку і функціонування емоційно-вольової регуляції в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

До складу психодіагностичного апарату дослідження увійшли: методика «Вольова організація особистості» А.А. Хохлова [13]; методика «Вольовий самоконтроль» А.Т. Зверькова, Е.В. Ейдмана [13]; методика Дж. Роттера «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» (адаптація – Є.Ф. Бажин, Є.О. Голинкіна, О.М. Еткінд) [13], аналізувалася шкала загальної інтернальності; методика «Стиль саморегуляції поведінки – ССПМ-98» В.І. Моросанової, аналізувалася шкала «загальний рівень саморегуляції» [12]; «Айзенка особистісний опитувальник» ЕРІ, аналізувалася шкала нейротизму [8]; «Шкала диференціальних емоцій» (ШДЕ) (К. Ізард) [8]; «Багатофакторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла (16PF, форма А) [9].

Математичний аналіз був проведений з використанням статистичного пакета SPSS 16.0. for Windows (метод непараметричного кореляційного аналізу (критерій рангових коефіцієнтів кореляції r Спірмена)).

Емпіричною базою дослідження були ЗСОШ Дніпропетровської області. Контингент досліджуваних склали три вікові групи підлітків: 14-річні підлітки (середній вік 14,3 років) – 100 осіб; 15-річні підлітки (середній вік 15,2 років) – 96 осіб; 16-річні підлітки (середній вік 16,4 років) – 108 осіб.

Розглядаючи проблему дорослішання і пов'язаних із цим труднощів індивідуалізації старших підлітків, ми виходимо з положень, представлених в наукових доробках Л.І. Божович [2]. Нами, в свою чергу, робиться спроба деталізувати картину психічного розвитку в аспекті емоційно-вольового розвитку в перехідний період від підліткового до юнацького віку, і в нашому розумінні це період від 14-ти до 16-ти років.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

У теоретичному плані дослідження базувалося на концепції, згідно з якою феномен «емоційно-вольова регуляція» розглядається як складна система, в яку включені певні ієрархізовані підструктури (емоційна, вольова, особистісна), що забезпечують усвідомлення, ухвалення, регуляцію станів і почуттів, опосередковують рівень продуктивності діяльності, ефективну соціальну взаємодію й діяльність в умовах труднощів на шляху досягнення мети, особистісний розвиток людини (О.В. Дрокіна [4], К.І. Дяченко [5], Н.Ф. Маслова [11], М.В. Чумаков [15]).

Виходячи з мети нашого дослідження, важливими є дані, які вказують на новоутворення в емоційно-вольовій сфері, що виникають у певному віковому періоді, а також відомості про значущість різних індивідуальних особливостей суб'єкта в єдиному механізмі психічної регуляції (Л.І. Божович [2], А.В. Биков [3], Е.П. Льїн [7], О.І. Каяшева [10], О.Л. Славгородська [14]).

Проведений аналіз наукових праць дає підстави для висунення основної гіпотези дослідження. Вона виражається в припущенні, що існує система особистісних властивостей, які здійснюють низку функцій і є суттєвими в детермінації механізму емоційно-вольової регуляції. Реалізація цих функцій забезпечує розвиток емоційно-вольової регуляції особистості і адекватність емоційно-вольового реагування в різних життєвих обставинах.

Особистісні властивості аналізуються нами з точки зору їх ролі в забезпеченні системоутворюючої функції, тобто у забезпеченні розвитку емоційно-вольової регуляції. Обґрунтування психологічних властивостей, які реалізуються в даних функціях, і слугуватиме основою встановлення структури та організації системи емоційно-вольової регуляції. Для дослідження особистісних детермінант найбільш адекватною є структурна теорія рис особистості Р. Кеттелла.

Для визначення особистісних детермінант емоційно-вольової регуляції в перехідний період від підліткового до юнацького віку був проведений аналіз кореляційних зв'язків діагностичних показників емоційно-вольової регуляції та особистісних властивостей. Інтерпретації підлягали показники, що мають найбільшу кількість кореляційних зв'язків, вони тим самим здійснюють найбільший внесок у структурну організацію емоційно-вольової регуляції, і кореляції властиві тільки одній із вибірок. Розглядалися тільки кореляції, статистично значущі на рівні $p < 0,01$.

У досліджуваній групі підлітків 14-ти років досить широкі комплекси взаємозв'язків утворюють особистісні показники, що характеризують комунікативні властивості і особливості міжособистісної взаємодії, а саме: фактор Е (покірність – домінантність), фактор Н (стриманість – сміливість), фактор F (контроль бажань – імпульсивність).

Домінантою, характерною для чотирнадцятирічних підлітків, є прагнення до незалежності (фактор Е). Кореляційні зв'язки фактора Е мають, на перший погляд, суперечливий характер. При статистично достовірних позитивних зв'язках (в діапазоні від $r=0,353$ до $r=0,494$) з факторами А, Q4, О, «загальним рівнем саморегуляції», емоціями «інтерес», «подив» і «гнів», фактор Е виявляє негативні зв'язки (в діапазоні від $r=-0,383$ до $r=-0,463$) з фактором Q3, «наполегливістю», «самовладанням». Це вказує на те, що в 14 років лідерські тенденції часто не знаходять реального втілення, тому багатьом формам соціальної взаємодії підліткам ще належить навчитися. Суперечність виявляється в необхідності підпорядковувати свою поведінку соціальним нормативам і тими реальними труднощами, які відчувають підлітки при адекватному контролі поведінки стосовно суспільних норм.

Очевидно, що прагнення підлітків до незалежності, лідерства може ускладнювати прояв, а значить, і формування емоційно-вольової регуляції. Цю тенденцію, але на вибірці молодших підлітків, виявлено в дослідженні К.І. Дяченко [5]. Результати досліджень К.І. Дяченко показали, що особистісна риса «лідерство» сприятлива для здійснення емоційно-вольової регуляції лише у відносних межах і в поєднанні з вираженими моральними передумовами волі.

Фактор Н (соціальна сміливість) виявляє статистично достовірні негативні кореляційні зв'язки з фактором G і фактором О ($r=-0,362$; $r=-0,328$ відповідно) і позитивні зв'язки з емоцією «радість» і фактором F ($r=0,489$; $r=0,313$ відповідно). Є підстави вважати, що у підлітків в 14 років динамічна манера спілкування, енергійність, активність, сміливість пов'язані з переважанням позитивних емоцій і з низькими порогоми емоційної збудливості і тривожності. Але в той же час, фактор Н негативно пов'язаний з морально-етичними тенденціями (фактор G) – сприятливими для емоційно-вольової регуляції. Відзначимо, що фактор Н у дітей відображає особливості взаємин з дорослими (батьками та вчителями) [9]. Ймовірно, що внутрішній конфлікт виникає при сприйнятті «моралі» дорослих. Підлітки схильні ігнорувати загальноприйняті моральні правила і стандарти соціальних норм.

Представляє інтерес значущість фактора F у функціонуванні емоційно-вольової регуляції чотирнадцятирічних підлітків. Встановлено, що фактор F статистично достовірно корелює позитивно (в діапазоні від $r=0,319$ до $r=0,406$) з показниками: «вольова організація особистості», «самостійність», «наполегливість», фактором Н; негативно (в діапазоні від $r=-0,329$ до $r=-0,446$) – з «самовладанням», факторами Q3, G. Так, безпечність, як психодинамічна властивість, в основному сприяє вольовій організації. Разом із тим, енергійність, безтурботний оптимізм (фактор F) посилюється при тенденції зменшення вираженості внутрішнього контролю своїх емоцій і поведінкових реакцій (фактор Q3), відповідальності (фактор G) на що вказує зворотний кореляційний зв'язок.

Фактори О і Q4, що утворюють «тривожну пару», яка свідчить про рівень тривоги і фрустрованості, негативно корелюють з факторами Н ($r=-0,328$; $r=-0,392$; $p \leq 0,001$ відповідно), G ($r=-0,486$; $r=-0,426$ відповідно) та позитивно з фактором Е ($r=0,338$). Фактор О негативно корелює з показниками: «загальний рівень саморегуляції» і «самовладання» ($r=-0,331$; $r=-0,361$ відповідно). Відмітимо, що фактор С (емоційна стійкість) статистично достовірно корелює з емоцією «радість» і фактором Q3 ($r=0,518$; $r=0,369$ відповідно), що дозволяє підліткам ефективно нівелювати тривогу і надмірні спонукування, що не знаходять практичної розрядки в процесі діяльності.

Отже, ключовими особистісними корелятами емоційно-вольової регуляції в досліджуваній групі підлітків є наступні: емоційні (фактори О, С), комунікативна емоційність (Е, Н, F), тобто характеристики, які можуть бути кваліфіковані як найбільш значущі фактори особистісної детермінації емоційно-вольової регуляції.

У групі підлітків 15-ти років виявлена тенденція до зміщення акцентів в сторону значущості усвідомлення підлітками соціальних вимог і розуміння бажаної картини своєї поведінки у відповідності із суспільними нормами і моральними вимогами. На це вказують зміни в інтенсивності зв'язків навколо фактора Q3 (контроль бажань – імпульсивність) і фактора G (нормативність поведінки). Фактор Q3 виявляє статистично достовірні зв'язки з такими показниками: позитивні (в діапазоні від $r=0,373$ до $r=0,502$) – з факторами G, С, емоцією «радість»; негативні – з фактором І, емоцією «гнів» ($r=-0,374$; $r=-0,422$ відповідно). Фактор G позитивно корелює (в діапазоні від $r=0,323$ до $r=0,441$) з факторами Н, А, показником «загальний рівень саморегуляції», «самостійність», «локус контролю»; негативно – з фактором О ($r=-0,412$).

Вищенаведені співвідношення можуть означати, що внутрішній контроль емоцій і поведінкових реакцій п'ятнадцятирічних підлітків обумовлений нормативністю поведінки, орієнтованою на мораль, сприяє прояву контролю в саморегуляції. Негативні кореляційні зв'язки факторів G і Q3 з аналізованими показниками свідчать про те, що реалізація активності моральних основ волі в підлітковому віці сприяє вмінню компенсувати негативний вплив тривожності (фактор О), нейтралізувати астеничні емоції. Водночас, моральні імперативи волі позитивно впливають на становлення емоційної зрілості (фактор І). Очевидно, що зміщення

моральної позиції в старшому підлітковому віці супроводжується прагненням бути повноправним членом групи, приймати її правила, норми і бути відповідальним за свої вчинки.

Підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що стосовно підлітків 14-ти років у підлітків 15-ти років відбувається позитивна динаміка в сторону диференціації та формування моральних основ волі.

Як і на попередньому етапі вікового розвитку, виявлено центральне положення фактора О, який редукується за рахунок негативного кореляційного зв'язку (в діапазоні від $r=-0,394$ до $r=-0,443$) з факторами С, Е, Н, що дозволяє підліткам ефективно нівелювати тривогу.

Отже, виявлено тенденцію виникнення нових статистично значущих кореляцій особистісних властивостей, що відображають особливості емоційно-вольового розвитку підлітків, комунікативної й міжособистісної взаємодії когерентно (співвідносно) підвищенню морально-вольової активності підлітків 15-ти років в порівнянні з підлітками 14-ти років.

Для підлітків 15-ти років характерні певні особливості емоційних переживань і товариськості (фактори: А (комунікативність – замкнутість), Н (сміливість – стриманість), F (стриманість – експресивність), Е (домінантність – покірність), Q2 (самодостатність – залежність), N (проникливість – наївність)). Порівнюючи показники розвитку 14- і 15-річних підлітків можна зазначити, що тенденція розвитку полягає в більшій впорядкованості кореляційних зв'язків та локалізації їх навколо трьох факторів: А, Н, Е.

Встановлено, що фактор А статистично достовірно корелює з такими показниками: позитивно – з факторами G, Н ($r=0,402$; $r=0,475$ відповідно); негативно – з фактором М ($r=-0,475$). Фактор Н статистично достовірно корелює: позитивно (в діапазоні від $r=0,312$ до $r=0,657$) – з факторами G, Е, F, N, показником «загальний рівень саморегуляції», «вольовий самоконтроль», емоцією «радість; негативно – з фактором О ($r=-0,394$). Виявлені взаємозв'язки свідчать про позитивну динаміку соціальної активності (встановлення контактів, інтенсивності спілкування, широти кола спілкування) й опосередковують ефективність функціонування емоційно-вольової регуляції підлітків.

У досліджуваній групі підлітків 15-ти років зберігається тенденція до прагнення підлітків зміцнити свої позиції, розширити зони свого впливу. На даний факт вказує наявність статистично значущих прямих кореляційних зв'язків фактора Е з факторами Н, F. Водночас, позитивна кореляція з фактором Q4 (емоційна напруженість) ($r=0,525$) може свідчити про мотиваційну фрустрацію, достатньо високий рівень напруженості, неадекватно високу чутливість підлітків до критики на свою адресу.

Що стосується характеру кореляційних зв'язків фактора F з аналізованими показниками емоційно-вольової регуляції, то слід відзначити тенденцію до значного зниження кореляційних зв'язків в групі підлітків 15-ти років. Так, А.Н. Капустіна відзначає, що з роками прояв імпульсивності та безпечності поступово знижується, і це можна розглядати як становлення певної емоційної зрілості [9]. Імовірно, зменшення кореляційних зв'язків фактора F з іншими аналізованими показниками в п'ятнадцятирічному віці пов'язане зі зниженням експресивності, відповідно до вікових особливостей.

Посилаючись на результати здійсненого кореляційного дослідження, можна констатувати, що прагнення підлітків до активно лідируючих позицій опосередковано зміцненням моральної позиції. Реалізація морально-вольової активності супроводжується прагненням бути повноправним членом групи, приймати її правила, норми і бути відповідальним за свої вчинки. Очевидно, виявлені тенденції можна пояснити послабленням ролі зовнішнього контролю, виникненням нових референтних груп, на що вказували Л.І. Божович, І.С. Кон, В.Е. Чудновський.

Отже, ключовими особистісними корелятами емоційно-вольової регуляції в досліджуваній групі підлітків є наступні: емоційно-вольові (О, С, G, Q3), комунікативна емоційність (А, Е, Н).

Враховуючи той факт, що в групі підлітків 14-років моральні основи волі проявлялись відносно автономно, то можна припустити, що в 15 років новоутворенням в аспекті емоційно-вольового розвитку виступають морально-вольові імперативи. У зв'язку із цим, є підстави вважати, що умовою ефективного функціонування емоційно-вольової регуляції є інтеріоризація морально-вольового самоконтролю.

Таким чином, результати кореляційного аналізу в групі 15-річних підлітків свідчать про прогресивну динаміку утворення взаємозв'язків вольового контролю і моральної нормативності поведінки.

Вивчення результатів кореляційного аналізу в групі підлітків 16-ти років дозволив встановити досить широкі комплекси взаємозв'язків показників емоційно-вольової регуляції з особистісними властивостями.

По-перше, це комплекс, що утворений навколо фактора Q3 (контроль бажань імпульсивність), який статистично достовірно позитивно корелює (в діапазоні від $r=0,417$ до $r=0,621$) з показниками: «загальний рівень саморегуляції», «вольовий самоконтроль», «вольова організація особистості», «локус контролю», «рішучість», «наполегливість», «самовладання», факторами С, Н; негативно (в діапазоні від $r=-0,406$ до $r=-0,524$) – з показниками: «нейротизм», факторами О, Q4. У групі підлітків 16-ти років виявлені структурні взаємозв'язки досить тісно інтегрують між собою основні діагностичні показники емоційно-вольової регуляції. Особливо виражена тенденція до інтеграції діагностичних показників вольової підструктури.

По-друге, комплекс, що формується навколо факторів О, Q4. На це вказують статистично значущі негативні кореляційні зв'язки факторів О і Q4 з факторами: С ($r=-0,764$; $r=-0,578$ відповідно), Q2 ($r=-0,506$; $r=-0,602$ відповідно), Q3 ($r=-0,492$; $r=-0,524$ відповідно); з діагностичними показниками вольової підструктури: «вольова організація особистості» ($r=-0,634$; $r=-0,782$ відповідно), «вольовий самоконтроль» ($r=-0,594$; $r=-0,499$ відповідно), «загальний рівень саморегуляції» ($r=-0,640$; $r=-0,436$ відповідно), «наполегливість» ($r=-0,441$; $r=-0,701$ відповідно), «самовладання» ($r=-0,546$; $r=-0,813$ відповідно). Такі дані свідчать про активізацію захисного механізму нівелювання тривоги. Виразений вольовий компонент, висока саморегуляція, контроль емоцій і поведінки, тенденція до незалежності і самостійності забезпечують рівноваженість поведінки підлітків, впевненість у своїх силах.

Намітилася нова акцентуація в кореляційних зв'язках фактора С в досліджуваній групі шістнадцятирічних підлітків. На це вказують зміни в інтенсивності зв'язків навколо цього фактора в групі шістнадцятирічних підлітків відносно підлітків 14 і 15 років. Крім названих вище, виявлено статистично значущі кореляційні зв'язки (в діапазоні від $r=0,491$ до $r=0,623$) фактора С з такими показниками: фактори Н, Q2, І, «вольова організація особистості», «загальний рівень саморегуляції», «вольовий самоконтроль», «наполегливість», «самовладання». Такі дані свідчать про те, що в становленні емоційно-вольової регуляції в 16 років особливу роль починає відігравати емоційна стійкість. Так, схильність до імпульсивності, емоційна нестійкість компенсуються розвинутою вольовою регуляцією: умінням контролювати свої емоції і поведінку, упевненістю в собі, стресостійкістю.

Тут чітко проявляється діалектична єдність різних сторін особистості, їх взаємозумовленість у процесі розвитку. Вольові процеси здійснюють моделюючий вплив щодо емоційних процесів. Водночас, високий рівень тривожності, фрустрованості є достовірними предикторами зниження успішності вольової поведінки, самоконтролю, оскільки обумовлені похмурими роздумами, і енергія спрямовується не на конструктивну поведінку, а на схильність до негативних передчуттів, занепокоєності, страх. Звідси, мабуть, найважливіший висновок нашого дослідження: ефективність емоційно-вольової регуляції залежить від врівноваженості емоційних і вольових характеристик (кількісно це може виражатися в середніх значеннях емоційних і вольових показників).

Тобто ситуація «гіперконтролю» може створювати деструктивні позиції, що обумовлено гіперкомпенсаторною мобілізацією енергетичних ресурсів. Однак така регуляція, як зазначає Е.П. Ільїн [7], неекономна і завжди містить небезпеку перенапруження. Очевидно, ресурси волі завжди обмежені.

Звертає на себе увагу відносно зменшення кореляційних зв'язків фактора G (нормативність поведінки) – в той час як у 15-річних підлітків цей фактор був одним із домінуючих. Це може бути проінтерпретоване як пріоритетність в шістнадцятирічному віці функціональних зв'язків на основі саморегуляції та самоконтролю.

Так, фактор G виявляє статистично достовірні кореляційні зв'язки з такими показниками: негативні – з факторами L, M ($r=-0,597$; $r=-0,415$ відповідно); позитивні – з фактором І, «ціннісно-сисловою організацією», «наполегливістю» ($r=0,437$; $r=0,498$; $r=0,439$ відповідно). Це може означати, що підлітки не делегують свою відповідальність іншим; усвідомлене дотримання загальноприйнятих моральних правил і норм підлітками детермінує контроль над активністю фантазії, наполегливість в досягненні цілей. Слід зауважити, що в підлітків високі значення за фактором «І» пов'язані з прагненням до високої успішності і дисциплінованості, орієнтацією на вимоги вчителів [1].

Представимо динаміку ключових характеристик комунікативності шістнадцятирічних підлітків, звертаючи особливу увагу на вплив діагностичних показників емоційної і вольової підструктури при утворенні кореляційних зв'язків.

Домінантою емоційно-вольової регуляції, характерною для підлітків шістнадцяти років, є соціальна сміливість (фактор Н). На цей факт вказує наявність статистично значущих кореляційних зв'язків (в діапазоні від $r=0,419$ до $r=0,609$) фактора Н з характеристиками як комунікативної сфери (фактор Е, фактор F), емоційної (фактор О, фактор С, емоціями «радість», «подив», так і вольової сфери (фактор Q3, «вольовий самоконтроль», «загальний рівень саморегуляції», «наполегливість», «рішучість»). Оскільки показник «соціальна сміливість» визначає реакцію в несподіваних соціальних ситуаціях і ступінь активності в соціальних контактах, то це пояснює його зв'язки з емоційною і комунікативною сферами. Щільність кореляційних зв'язків фактора Н з показниками вольової підструктури свідчить про позитивну динаміку соціальної активності (встановлення контактів, інтенсивності спілкування, широти кола спілкування) й опосередковують ефективність функціонування емоційно-вольової регуляції підлітків.

Наступною домінантою, характерною для 16-річних підлітків, є прагнення до ініціативи і сміливості у виборі власної лінії поведінки (фактор Q2). Цей фактор, відсутній в кореляційній плеяді в попередніх досліджуваних нами групах підлітків, виявляє статистично значущі тісні кореляційні зв'язки з показниками емоційно-вольової регуляції в шістнадцятирічному віці. Статистично достовірний позитивний кореляційний зв'язок (в діапазоні від $r=0,473$ до $r=0,568$) фактора Q2 зафіксовано з показниками: фактори С, Q1, «вольова організація особистості», «рішучість», «самовладання». Статистично значущий негативний кореляційний зв'язок (в діапазоні від $r=-0,484$ до $r=-0,602$) виявлено між фактором Q2 і такими показниками: фактори О, Q4, І, «нейротизм».

Отримані дані свідчать про те, що тенденція до незалежності, самостійності, орієнтація на особисті рішення відіграє особливу роль в становленні емоційно-вольової регуляції в шістнадцятирічному віці. Прямі кореляційні зв'язки фактора Q2 з показниками вольової підструктури, емоційною стійкістю (фактор С), а також зворотні зв'язки з тривожністю (фактор О), внутрішньою напруженістю, фрустрованістю (фактор Q4), чутливістю (фактор І), нейротизмом дозволяють зробити висновок про значущість цього фактора в емоційно-вольовій регуляції.

Виходячи з розглянутих даних, можна констатувати, що становлення емоційно-вольової регуляції шістнадцятирічних підлітків значно пов'язане із такими особистісними властивостями: емоційно-вольові (фактори О, С, І, Q3, Q4), комунікативна емоційність (фактор Н, Q2).

Аналіз кореляційних зв'язків свідчить, що у віці 16-ти років показники емоційної і вольової підструктури втрачають «власну незалежність» у структурі емоційно-вольової регуляції, зближуючись з властивостями вищих рівнів, насамперед з особистісними.

При вивченні вікової динаміки виявлено, що пік статистично значущих зв'язків припадає на 16 років. При цьому усвідомлювані зусилля з регуляції поведінки спрямовані, в першу чергу, на зниження рівня тривожності, емоційної нестійкості, фрустрованості.

Узагальнюючи результати дослідження, відзначимо, що в структурі емоційно-вольової регуляції на межі підліткового і юнацького віку реалізуються такі основні властивості особистості, що здійснюють функцію детермінації емоційно-вольової регуляції: моральна нормативність, комунікативна емоційність, самоконтроль, соціальна сміливість, емоційна стійкість, впевненість у собі.

Відзначимо, що особистісні фактори, які за методикою Кеттелла характеризують інтелектуальні особливості, за результатами нашого дослідження практично не включені в систему кореляційних зв'язків, на що вказує відносно слабка інтенсивність зв'язків з іншими аналізованими діагностичними показниками. Тобто зазначені показники не достатньо інтегровані в систему емоційно-вольової регуляції в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

ВИСНОВКИ

Психологічний аналіз отриманих результатів експериментального дослідження показав, що розвиток емоційно-вольової регуляції детермінується як регуляторно-вольовими й емоційними компонентами, так і системою індивідуально-особистісних властивостей особистості, домінуючу позицію в якій на кожному етапі вікового розвитку займають певні фактори (властивості) особистості.

Специфічні особливості кореляційних зв'язків у досліджуваних групах підлітків проявляються у співвідношенні розвиненості комунікативно та емоційно забарвлених особливостей темпераменту і ступені зрілості (моральна нормативність, вольовий і емоційний самоконтроль, комунікативна емоційність) особистості. Таким чином, розвиток і функціонування емоційно-вольової регуляції в перехідний період від підліткового до юнацькому віку детермінується інваріантним комплексом особистісних властивостей.

Подальше дослідження в обраному напрямку дозволить поглибити існуючі уявлення про механізми емоційно-вольової регуляції, які визначають динаміку її зростання, та створити психологічні засоби актуалізації цих механізмів в перехідний період розвитку особистості від підліткового до юнацького віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровская Э.М. Адаптированный модифицированный вариант детского личностного вопросника Р. Кеттелла : метод. рекоменд. / Э.М. Александровская, И.Н. Гильяшева. – [2-е изд.]. – М. : ФОЛИУМ, 1995. – 34 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М. : Изд-во Института практической психологии, 1995. – 352 с.
3. Быков А.В. Становление волевой регуляции в онтогенезе : учеб. пособ. / А.В. Быков, Т.И. Шульга. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 168 с.
4. Дрокина О.В. Развитие когнитивной и эмоционально-волевой регуляции деятельности младших подростков : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Дрокина Ольга Викторовна. – М., 2007. – 20 с.
5. Дьяченко К.И. Эмоционально-волевая регуляция учебной деятельности младшего подростка : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Дьяченко Кристина Игоревна. – М., 1999. – 141 с.
6. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции : учеб. пособ. / В.А. Иванников. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2006. – 208 с.
7. Ильин Е.П. Психология воли / Е.П. Ильин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с. – (серия «Мастера психологии»).
8. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2007. – 783 с. – (серия «Мастера психологии»).
9. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла : учеб.-метод. пособие / А.Н. Капустина. – СПб. : Речь, 2006. – 104 с.
10. Каяшева О.И. Личностная рефлексия как возрастное психологическое новообразование / О.И. Каяшева, Г.Г. Кравцов // Вестник РГГУ. – №1. – 2006. – С. 116–125.
11. Маслова Н.Ф. Воспитание эмоционально-волевой культуры в системе формирования жизнеспособности будущего специалиста / Н.Ф. Маслова, П.Г. Анисимов // Образование и общество. – 2005. – №4. – С. 110–112.
12. Моросанова В.И. Стиль саморегуляции поведения (ССПМ) : руководство / В.И. Моросанова. – М. : Когито-Центр, 2004. – 44 с. (Психологический инструментарий).
13. Психологу для работы. Диагностичні методики : збірник / [уклад. М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. – [вид. 2-ге, виправл.]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 616 с.
14. Славгородская Е.Л. Концепция психической регуляции О.В. Дашкевича / Е.Л. Славгородская // Вестник МГОУ. Серия «Психологические науки». – № 2. – 2010. – С. 13–18.
15. Чумаков М.В. Эмоционально-волевая регуляция деятельности как интегральный процесс / М.В. Чумаков // Вестник Курганского государственного университета. – Спецвыпуск, посвященный 50-летию факультета психологии, валеологии и спорта. – Курган : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2008. – №2 (12). – С. 104–106.

УДК 159.955:615.851-057.4

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО РІВНЯ ЗНАННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Л.Ф. Щербина

кандидат психологічних наук, асистент кафедри психодіагностики та клінічної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті подано модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта. Запропоновано комплекс методів дослідження відповідно до цієї моделі. Представлено опис основних методів дослідження означеного феномену.

Ключові слова: метатеоретичний рівень знання, психотерапевт, епістемологічні стилі, картини світу, здоровий глузд.

В статті представлена модель метатеоретичного рівня знання психотерапевта. Предложено комплекс методов исследования в соответствии с этой модель. Представлено описание основных методов исследования обозначенного феномена.

Ключевые слова: метатеоретический уровень знания, психотерапевт, эпистемологические стили, картины мира, здравомыслие.